

Εισαγωγή

Η ΙΔΕΑ ΑΥΤΟΥ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ γεννήθηκε το καλοκαίρι του 2012, όταν σε μια εκδρομή στο Βίδο, το νησάκι απέναντι από την πόλη της Κέρκυρας, κάτω από τους κυματισμούς μιας ελληνικής και μιας ρωσικής σημαίας, συνάντησα ένα μνημείο με τη δίγλωσση επιγραφή: *Εις μνήμην των Ελλήνων και των Ρώσων πεσόντων για την ελευθερία και την ορθόδοξη πίστη των πατέρων τους! Η μάχη στο Βίδο, υπό τις διαταγές του ναυάρχου Ουσακώβ, αποτέλεσε την αρχή για την απελευθέρωση της Κέρκυρας. 18-20 Φεβρουαρίου 1799.* Το μνημείο είχε τοποθετηθεί την προηγούμενη χρονιά, με απόφαση του Δήμου της Κέρκυρας. Τα επόμενα χρόνια, αντίστοιχες πρωτοβουλίες (προτομές, μνημεία, ονοματοθεσίες δρόμων, «ρωσικές εβδομάδες», συμπόσια, εορτασμοί, επέτειοι κ.λπ.) κατέκλυσαν όλα τα νησιά του Ιονίου: αποκορύφωμα η τοποθέτηση της προτομής του «Αγίου Ουσακώβ» στον περίβολο του ναού του Αγίου Διονυσίου, στη Ζάκυνθο. Πρωταγωνιστές της νέας “ανάγνωσης” της ιστορίας η Εκκλησία και οι δημοτικές και περιφερειακές αρχές του Ιονίου.

Όμως, ποια ιστορία θέλει να αφηγηθεί αυτό το μνημείο; Ποια *μνήμη* και ποιον ιστορικό *τόπο* θέλει να δημιουργήσει; Ποια όρια ταυτοτήτων χαράζει; Ποιοι ήταν οι Έλληνες και οι Ρώσοι, οι «πεσόντες για την ελευθερία και την ορθόδοξη πίστη των πατέρων τους»; Ποιοι ήταν οι σύμμαχοι και ποιοι οι εχθροί τους, που εδώ αποσιωπώνται; Σύμμαχός τους ήταν ο σουλτάνος Σελίμ Γ' και εχθρός τους η Γαλλία του Διευθυντηρίου και του Βοναπάρτη. Αλλά και οι δύο εξαφανίζονται από τη δημόσια θέα, άρα από τη συλλογική μνήμη, γιατί η αναφορά στον μεν είναι άβολη, στη δε προβληματική. Κι έτσι, όχι μόνο οι νεκροί σύμμαχοι Τούρκοι δεν τιμώνται, αλλά και οι Έλληνες, πάνω στους οποίους το μνημείο επιθυμεί να απλώσει την αγαθή μνήμη της ιστορίας και «εν σκηναίς δικαίων τάξαι», είναι μόνο όσοι πολέμησαν στο πλευρό των Ρώσων (και των Τούρκων) και όχι όσοι πολέμησαν στο πλευρό των αποσιωπημένων εχθρών, έχοντας ενστερνιστεί, μέσα στο πλαίσιο μιας συνθήκης αναμφίβολα προβληματικής, αρχές όπως ελευθερία, νόμος, ισότητα, δημοκρατία.

Η αντιδιαφωτιστική και αντιρεπουμπλικανική ρητορική των χρόνων εκείνων επανέρχεται για να επιβληθεί τώρα, μνημειωμένη ως ιστορία.

Η ιστορία που εκ πρώτης όψεως αφηγείται αυτό το βιβλίο επικεντρώνεται στις τύχες του Ιονίου κατά το τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα: στο τέλος της βενετικής κυριαρχίας και στη σύντομη ένταξή του στη γαλλική σφαίρα. Το τέλος της βενετικής κυριαρχίας σφραγίστηκε αρχικά, τον Ιούνιο του 1797, από την εγκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών διοίκησης στα νησιά (Προσωρινά Δημαρχεία) και ακόμα περισσότερο από τη Συνθήκη του Καμποφόρμιο (17 Οκτωβρίου 1797) και την ένταξή τους στη Γαλλική δημοκρατία. Η ρωσοτουρκική συμμαχία (Σεπτέμβριος 1798), όμως, έβαλε γρήγορα τέλος στον γαλλικό έλεγχο: από τις αρχές Οκτωβρίου του 1798 μέχρι τις αρχές Μαρτίου της επόμενης χρονιάς, σταδιακά, τα νησιά κατελήφθησαν από τους συμμάχους. Λίγον καιρό μετά (1800), οι διπλωματικοί ελιγμοί και οι νέες ισορροπίες θα δημιουργούσαν την Επτάνησο πολιτεία, ένα ακόμα βήμα στην ιλιγγιώδη διαδρομή του δέκατου ένατου αιώνα.

Σε πρώτο επίπεδο, κέντρο του βιβλίου είναι το τέλος μιας ιστορίας αιώνων. Παρακολουθούμε το τέλος της Βενετίας (Μέρος Α', κεφ. Α') και παράλληλα επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε το κοινωνικό κλίμα, τις πνευματικές αναζητήσεις και τους πολιτικούς προσανατολισμούς του Ιονίου στο δεύτερο μισό του δέκατου όγδοου αιώνα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες της βενετικής κυριαρχίας (Μέρος Α', κεφ. Β'). Παρά τα τεράστια κενά της βιβλιογραφίας και τη σχεδόν ολοκληρωτική έλλειψη σύγχρονων μελετών, τεκμηριώνεται: (α) η ένταση των ανταγωνισμών εντός της αριθμητικά μειούμενης ευγένειας και η κάποτε ανεξέλεγκτη αύξηση της δύναμης μέρους των τοπικών ευγενών, οι οποίοι αμφισβητούσαν de facto τη δυνατότητα διοικητικού ελέγχου της Κυριάρχου· (β) η όξυνση των κοινωνικών συγκρούσεων ανάμεσα στους ευγενείς και τους αστικούς (civili), η οποία κορυφώθηκε στη δεκαετία του 1780· (γ) η διάδοση, αν και σε περιορισμένη κλίμακα, των διαφωτιστικών ιδεών, οι οποίες, μεταξύ άλλων, συνέτειναν στη διαμόρφωση μιας νέας «φιλοπατρίας» στα νησιά· (δ) η εμπλοκή ξένων δυνάμεων στην πολιτική και οικονομική ζωή του Ιονίου, ιδιαίτερα μέσω της δράσης των προξένων· (ε) η ανάπτυξη της ρωσοφιλίας, όχι μόνο για λόγους θρησκευτικούς, κυρίως μετά τα Ορλωφικά και τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1787-1792, μάλιστα σε τμήματα των ανώτερων στρωμάτων, κυρίως των ευγενών, και φυσικά στην Εκκλησία. Ας προσέξουμε ότι ορισμένοι από αυτούς τους παράγοντες (δίχως να είναι οι μόνοι) αποτελούν ενδείξεις ποικίλων μορφών «εξωστρέφειας» των νησιωτικών κοινωνιών, υπονομευτικής σε έναν βαθμό της ηγεμονίας του βενετικού κοσμοειδώλου, πριν από την εμφάνιση της γαλλικής επιρροής, και, κατά συνέπεια, ενδείξεις διαμόρφωσης μιας «εξωβενετικής διάστασης» στη ζωή του Ιονίου, που επηρέαζε κυρίως την κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας.

Παρακολουθούμε κατόπιν (Μέρος Α', κεφ. Γ') τις μέρες του πρώτου ενθουσιασμού, την εγκατάσταση των δημοκρατικών διοικήσεων, την υπόγεια σύγκρουση Βενετών και Γάλλων και την ήττα των πρώτων (όχι μόνο λόγω της ηγεμονικής θέσης των Γάλλων, αλλά και λόγω των νέων δυναμικών εντός των τοπικών κοινωνιών), την οργάνωση των νέων θεσμών και τον τρόπο ένταξης του Ιονίου στη Γαλλική δημοκρατία· διερευνούμε (Μέρος Γ', κεφ. Α'-Ε') τον βαθμό ανταπόκρισης των τοπικών πληθυσμών στη νέα κατάσταση, τη σταθερή αντίδραση των ευγενών και της Εκκλησίας, τα πολυεπίπεδα προβλήματα και την πολυπαραγοντική δυσθυμία που οδήγησαν στην όλο και μεγαλύτερη μείωση των υποστηρικτών των ρεπουμπλικανικών ιδεών· ο πίνακας ολοκληρώνεται (Μέρος Δ', κεφ. Α'-Γ') με την ανάλυση της μεταστροφής της Πύλης, τη ρωσοτουρκική επέμβαση στο Ιόνιο και το τέλος της γαλλικής παρουσίας.

Ωστόσο, η ιστορία που αφηγείται αυτό το βιβλίο δεν είναι ακριβώς, δεν είναι μόνο αυτή. Η ιστορία μας αναγκαστικά υπερβαίνει τον τόπο, εφόσον το πλαίσιο των νησιών, το αναφέραμε μόλις, είχε ήδη αρχίσει να εμφανίζει μικρές ή μεγαλύτερες ρωγμές σε διάφορα επίπεδα (οι διαφωτιστικές ιδέες, η ανάπτυξη της ρωσοφιλίας, η εμπλοκή άλλων δυνάμεων, οι συγκρούσεις ισχυρών οικογενειών με τις βενετικές διοικήσεις κ.λπ.) και το τέλος της βενετικής κυριαρχίας, κατά τον προχωρημένο ευρωπαϊκό δέκατο όγδοο αιώνα, συνοδεύτηκε από τη ραγδαία μετακίνηση των αξόνων αναφοράς και από ένα καινούργιο εννοιολογικό πλαίσιο. Η γεωγραφία της ιστορίας μας είναι, άρα, πιο σύνθετη, εξ ου και αυτή εκτυλίσσεται ταυτόχρονα σε δύο επιπλέον στοιβάδες, που η μία περικλείει την άλλη.

Η δεύτερη, λοιπόν, συγκροτείται από χώρους και πρόσωπα που υπερβαίνουν τον στενό τόπο του Ιονίου και διαμορφώνουν έναν νέο κόσμο, άλλους άξονες αναφοράς: από το καλοκαίρι του 1797 το Ιόνιο δεν ήταν πια το ίδιο, γιατί ο κόσμος που το περιέβαλλε δεν ήταν πια ο ίδιος. Η γεωγραφία αυτής της στοιβάδας απλώνεται από το Παρίσι του 1789, τον πρώτο αντιγαλλικό συνασπισμό και τη στρατιά της Ιταλίας, μέχρι τη «δημοκρατικοποίηση» της Βενετίας και μεγάλο μέρος της ιταλικής χερσονήσου· από τη Βιέννη της *Εφημερίδος*, την Τεργέστη του Ρήγα, την Κωνσταντινούπολη του Βάιλου της Βενετίας και του πρέσβη της Γαλλίας, τους δύο Saint Sauveur, τον Κωνσταντίνο-Υάκινθο Guys και τον Δαμιανό Ζαγοραίο μέχρι τον Dimo και τον Nicolò Stephanopoli· από τους ραγιάδες του Μοριά και της Ηπείρου, τις επαφές του Βοναπάρτη με αυτούς και την αναρρίπιση των απελευθερωτικών τους ελπίδων, από τον Αλή πασά, την κατάληψη της Μάλτας και της Αιγύπτου μέχρι την Κωνσταντινούπολη της μεταστροφής του σουλτάνου και τη σύμπληξη του δεύτερου αντιγαλλικού συνασπισμού· από το Παρίσι του Αδαμάντιου Κοραή, του Κωνσταντίνου Σταμάτη και του Émile Gaudin μέχρι την Κωνσταντινούπολη της αντιδιαφωτιστικής επίθεσης της Εκκλησίας.

Αν οι δύο προηγούμενες στοιβάδες αφορούν παραδοσιακές ή διευρυμένες εκφράσεις του τόπου και αντίστοιχους άξονες αναφοράς, η τρίτη στοιβάδα της ιστορίας

μας είναι η χώρα των εννοιών, είναι ο νέος κώδικας κατανόησης του κόσμου, ερμηνείας του παρελθόντος και οργάνωσης του μέλλοντος: για πρώτη φορά, οι ιδέες του Διαφωτισμού και της ρεπουμπλικανικής πολιτικής οργάνωσης εισάγονταν με προβληματικό μεν τρόπο, αλλά έμπρακτα πλέον σε μέρος του ελληνικού κόσμου. Παλιές λέξεις πλουτίζονταν με νέα νοήματα και καινούργιες λέξεις χτίζονταν για να εκφράσουν νέες πραγματικότητες (Μέρος Β', κεφ. Α'). Η *αρχαιότητα* δεν ήταν πια μόνο το προγονικό πολιτιστικό καύχημα· ο *νόμος*, εκλαμβανόμενος ως καρπός της γενικής βούλησης, αναγόταν σε υπέρτατο αγαθό και προϋπόθεση της κοινωνικής *ευδαιμονίας*: η *ελευθερία* ερμηνευόταν ως πολιτική και κοινωνική ταυτόχρονα· ο *πολίτης* δεν ήταν μόνο ο ευγενής· η *αρετή* γινόταν θεμέλιο της ευθύνης του πολίτη και *τείχος* της πολιτείας· η *πατρίδα* δεν ήταν πια μόνο ο γενέθλιος τόπος, ο *πατριώτης* δεν ήταν εκείνος που αγαπούσε γενικά τον τόπο που γεννήθηκε και το *γένος/έθνος* έπαυε να έχει μόνο ιστορική και πολιτιστική έννοια. Ο κόσμος νοηματοδοτούνταν ξανά, οι καταγωγές των ιδεών και οι δρόμοι της διάδοσής τους έφτιαχναν άλλες διαδρομές — άλλες γεωγραφίες. Εντελώς σχηματικά: από τη Βενετία, μέσω Ιονίου, στην Κωνσταντινούπολη και στην ελληνική χερσόνησο, γιατί, όπως έχει γενικότερα τεκμηριωθεί για την Ευρώπη της στιγμής, οι διαφωτιστικές ιδέες, το 1789 και η δράση του Βοναπάρτη επανατοποθέτησαν και ανανοηματοδότησαν πολλούς όρους της συζήτησης και, κυρίως, επιτάχυναν την εθνική συνειδητοποίηση. Η ρήξη, που οι παραπάνω παράγοντες εξέφραζαν, εξελήφθη εντέλει, μακροπρόθεσμα, λιγότερο ως κοινωνική και περισσότερο ως εθνική, αν και χωρίς να εξανεμιστεί (πάντα και εντελώς) το ρεπουμπλικανικό της αποτύπωμα.

Πολλαπλές αναδιατάξεις, λοιπόν. Και πρώτα, ως προς την αντίληψη/σύλληψη του ελληνικού *τόπου*. Η ιστορία μας αποτυπώνει μία σύνθετη πραγματικότητα, η κατανόηση της οποίας είναι αναγκαία για να αντιληφθούμε πώς επανατοποθετήθηκαν οι συντεταγμένες που όρισαν την επόμενη φάση της ζωής του ελληνικού χώρου, ενός χώρου που σε αυτή την ιστορική στιγμή άρχισε όχι να ενοποιείται, αλλά να επικοινωνεί με όρους διαφορετικούς και πρωτόγνωρους. Γιατί τώρα, πρώτη φορά, το Ιόνιο, αποδεσμευόμενο από τη σταθερή για αιώνες βενετική του τροχιά, μεταβαλλόταν σε απροσδόκητο για τον ελληνικό κόσμο εργαστήριο κοινωνικών και πολιτικών ιδεών και μαζί σε διάυλο μεταφοράς τους στον κόσμο των ραγιαδών: με άλλα λόγια, η δυναμική που εκλύθηκε από τη δική του ρήξη και την επαναγνώση του δικού του κόσμου, μαζί με τη συμπυκνωμένη ενέργεια των προηγούμενων χρόνων, όχι μόνο ενίσχυσε το αίτημα της πολιτικής του υποστασιοποίησης, αλλά αναμφίβολα ενίσχυσε και την αντιοθωμανική δυναμική που είχε αρχίσει να μορφοποιείται στον ελληνικό χώρο. Το 1797 άρχισε για το Ιόνιο η μακρά διαδικασία προσέγγισης με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, ήταν το πρώτο βήμα για την απόσπασή του από τις δυτικές συντεταγμένες, αν και η ολοκλήρωση της διαδικασίας, στο επίπεδο της πραγματικότητας, της μνήμης και του μύθου, θα απαιτούσε

πολλές δεκαετίες ακόμα: στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, ο Niccolò Tommaseo τοποθετούσε ακριβώς στο 1797 την αρχή της ρήξης και της «αγνώμονος» στάσης του Ιονίου απέναντι στη Βενετία.¹ Από εδώ και πέρα, η Serenissima Repubblica, συνοδευόμενη από αίσθημα μελαγχολίας ή από αναθέματα, θα ξεθώριαζε σταδιακά στον μακρό χρόνο της μνήμης και η Repubblica, η οποία για μια στιγμή σήμανε Repubblica francese, θα σήμαινε όλο και περισσότερο την (έστω όχι ανεξάρτητη) πολιτική ύπαρξη του Ιονίου.

Αλλάζουν οι τόποι, αλλά αλλάζουν και οι άνθρωποι. Στο Ιόνιο, η κατάργηση της βενετικής κυριαρχίας εξάλειψε την κατάσταση του υπηκόου (suddito) και ο νέος ρεπουμπλικανικός κώδικας, μέσω κυρίως της γενίκευσης του δικαιώματος του πολίτη (cittadino), επέβαλε την προγραμματική κατάργηση των αυστηρών εσωτερικών τομών της θεσμικά διχοτομημένης κοινωνίας και τη θεώρησή της ως ενιαίου σώματος. Καταργήθηκαν οι νομικές διαδικασίες αποκλειστικών και αυστηρά κληρονομικών τύπων κοινωνικής ηγεμονίας και κύρους και δόθηκε το δικαίωμα στις κατώτερες (με την οικονομική, πολιτική ή νομική έννοια του όρου) κοινωνικές ομάδες όπως και στις μειονότητες (π.χ. στους Εβραίους), μέσω της γενίκευσης του δικαιώματος του πολίτη, να αποκτήσουν πολιτική οντότητα, η οποία κατά βάση εκφράστηκε ως δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά. Αν στο βενετικό «παλαιό καθεστώς» η ιδιότητα του πολίτη ήταν διακριτικό προνόμιο νομικής φύσεως αποκλειστικού χαρακτήρα, ο νέος ρεπουμπλικανικός κώδικας το αναγνώριζε ως φυσικό, αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα. Ταυτόχρονα, βέβαια, ο παραπάνω νεωτερισμός έφερε στην επιφάνεια ένα σύνθετο πλέγμα αντιθέσεων και θεμελιωμένων αντιλήψεων, οι οποίες στήριζαν το «παλαιό καθεστώς»: η (νοοτροπική και οικονομική) επιβολή της πόλης επί της υπαίθρου και η δύσκολη ενοποίησή τους, με κομβικό ζήτημα εκείνο της απονομής της δικαιοσύνης, η δυσκολία των τοπικών ηγετικών στρωμάτων να αποδεχτούν το νεωτερικό μοντέλο κρατικής δομής, το ζήτημα της στρατιωτικής προσφοράς, η άνοδος των Εβραίων στο status του πολίτη, αποτέλεσαν μερικά μόνο από τα ζητήματα που έλαβαν εκρηκτικές διαστάσεις.

Ο πολίτης αντί του υπηκόου, λοιπόν. Πάντως, αν ο υπήκοος ήταν η κληρονομιά και το νομικό ένδυμα του μακρού «χρόνου της τυραννίας» και ο πολίτης προβαλλόταν αισιόδοξα ως η νέα πραγματικότητα, οι θιασώτες των νέων ιδεών είχαν συνείδηση ότι ο πολίτης ήταν αναγκαστικά μια *μελλοντική δυνατότητα*, η πραγμάτωση της οποίας απαιτούσε την ανάλογη αγωγή. Ο πολίτης δεν θα μπορούσε να αναδυθεί αμέσως μόλις ο άνθρωπος έβγαζε τα ρούχα του υπηκόου, θα γεννιόταν μέσα από την οικείωση και την εσωτερίκευση των νέων πολιτικών αρχών: μέσα από μια μακρά και πολυεπίπεδη διαδικασία αγωγής.

---

1. Βλ. ενδεικτικά: Δημήτρης Αρβανιτάκης, «Φίλοι του λαού ή εχθροί του έθνους;», *Τα Ιστορικά*, τ. 26, τχ. 51 (Δεκέμβριος 2009), σ. 369-398.

Για τους ρεπουμπλικάνους, στο πλαίσιο ενός θεμελιώδους νεωτερισμού που συνόδεψε τη γαλλική παρουσία στα νησιά, η εκπαίδευση δεν ήταν ούτε προνόμιο ούτε μόνο γνώση: είχε πρακτικό χαρακτήρα, ήταν πάνω από όλα εμπέδωση της πολιτικής ευθύνης, ήταν πολιτική αγωγή. Στα ειδικά κεφάλαια, στο κεντρικό τμήμα του βιβλίου (Μέρος Β', κεφ. Β'-Δ'), θα παρακολουθήσουμε το καινούργιο νόημά της και την εγκαθίδρυση στο Ιόνιο, με τις τοπικές δυνατότητες και τους αντίστοιχους περιορισμούς, των θεσμών που, με βάση την εμπειρία της επαναστατικής Γαλλίας και των δημοκρατικοποιημένων πόλεων της Ιταλίας, αποτέλεσαν τους μοχλούς της νέας αγωγής του πολίτη. Θα παρακολουθήσουμε τη δημιουργία των στοιχειωδών «εθνικών σχολείων», με βασικά χαρακτηριστικά τον καθολικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης και τον εμπλουτισμό της με θέματα πολιτικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης: τη διάχυση της γνώσης μέσω θεσμών που, όπως και το σχολείο, νοηματοδοτούνταν μέσα στους νέους ορίζοντες του «εθνικού» (Εθνική βιβλιοθήκη, Εθνικό Τυπογραφείο): το νέο ημερολόγιο, που αποτύπωνε μια διαφορετική, μη θεοκρατική ανάγνωση του κόσμου και παιδαγωγούσε τον άνθρωπο σε μια «φυσική», κοσμική και πολιτική νοηματοδότηση του χρόνου: τις ρεπουμπλικανικές γιορτές, οι οποίες, ως μέσο επαναάγνωσης του χώρου και αντικατάστασης των συμβόλων της παλαιάς εξουσίας, λειτούργησαν ως συνέχεια της αγωγής των παραδοσιακών εκπαιδευτικών θεσμών: τις Πατριωτικές Εταιρείες Αγωγής ή τις Συνταγματικές Λέσχες, σε συνδυασμό με τη διάδοση των ρεπουμπλικανικών κατηχήσεων και την «προπαγάνδα των στίχων». Όλα αυτά, αναμφισβήτητοι νεωτερισμοί και προανάκρουσμα ενός νέου κόσμου, αποτέλεσαν πολλαπλά και συγκοινωνούντα περιβάλλοντα πολιτικών ζυμώσεων και πολιτικής διαπαιδαγώγησης.

Η ρήξη του Ιονίου με το παρελθόν της κυριαρχίας έθεσε επιτακτικά και με εντελώς διαφορετικούς όρους το θέμα της πρόσληψης/ερμηνείας του χρόνου και του τόπου, της αυτοκατανόησης των επιμέρους νησιωτικών κοινωνιών και της σχέσης τους με το σύνολο του Ιονίου και με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο: τα βήματα, οι ασυμμετρίες, οι ασυγχρονίες και οι αντιφάσεις που εδώ θα παρακολουθήσουμε είναι ενδεικτικά για τους μηχανισμούς διεύρυνσης της συνείδησης κοινότητας και για τη μακρόχρονη διαμόρφωση της σύγχρονης έννοιας του έθνους. Η πολιτικοποίηση του λεξιλογίου υπήρξε πολυσήμαντη, εφόσον μέσω των μαθημάτων του Διαφωτισμού, αλλά κυρίως των εμπειριών της Γαλλίας και της Ιταλίας, η έννοια της πατρίδας τώρα διευρυνόταν και εμπλουτιζόταν: υπερέβαινε τον γενέθλιο τόπο, τον τόπο της ιστορικής μνήμης και της πολιτιστικής κοινότητας, και μετατρέποταν στον τόπο των ελεύθερων πολιτικών θεσμών: πατρίδα, για τους οπαδούς των νέων ιδεών, για τους «πατριώτες» του Ιονίου, ήταν η ρεπουμπλικανικά οργανωμένη πολιτεία και, υπ' αυτήν την έννοια, το νησί ή το Ιόνιο στο σύνολό του γινόταν ένας τόπος που για πρώτη φορά —και αυτό λέγεται ρητά— άξιζε να αποκληθεί πατρίδα. Ο ρεπουμπλικανικός πολιτικός κώδικας, σε συνδυασμό με την επανερμηνεία του

παρελθόντος (παρελθόν δουλείας και αριστοκρατικής τυραννίας), οδηγούσε σε μια νέα αυτοσυνειδησία: μέσα στις νέες συνθήκες και στη βάση των κοινών χαρακτηριστικών που το βενετικό παρελθόν είχε σφυρηλατήσει, το Ιόνιο αντιλαμβανόταν τον εαυτό του τώρα, πρώτη φορά, ως ενότητα (υπερβαίνοντας τη στενή τοπικότητα κάθε νησιού), ως οικογένεια με κοινά χαρακτηριστικά, αλλά κυρίως ως πολιτική οικογένεια (*famiglia politica*), η οποία μέσα στη ρητορική της στιγμής αποκλήθηκε «ιονικό έθνος» (*nazione jonica*). Το βήμα αυτό, η πολιτικοποίηση μιας τοπικής κοινωνίας με κοινά πολιτιστικά, ιστορικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, είναι ενδεικτικό για τον γενικότερο μηχανισμό διαμόρφωσης του σύγχρονου έθνους: και στις μερικές και στις γενικές περιπτώσεις, η πολιτικοποίηση της ταυτότητας υπήρξε ο κρίσιμος νεωτερισμός, το βήμα για την υπέρβαση.

Ας σημειωθεί, εν προκειμένω, ενδεικτικό στοιχείο της σταδιακής διαμόρφωσης των νέων κατευθύνσεων και των νέων συνειδήσεων, ότι για την ώρα η κυρίαρχη τάση ως προς τον προσανατολισμό του «ιονικού έθνους» δεν φαίνεται πως ήταν η ένταξή του σε κάποιο «ελληνικό έθνος», αλλά μάλλον η ένταξή του είτε στη βενετική δημοκρατική ρεπούμπλικα και μέσω αυτής στη «*Repubblica dei liberi e rigenerati popoli italiani*» είτε στη Γαλλική δημοκρατία. Παράλληλα με αυτές τις τάσεις, ενισχύοταν σταδιακά όλο και περισσότερο η στροφή του Ιονίου προς τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Η πολλαπλότητα, όμως, των εναλλακτικών και των προσανατολισμών της στιγμής είναι απόδειξη ταυτόχρονης ύπαρξης διαφορετικών επιλογών και πιθανοτήτων προτού μορφοποιηθούν και οριοθετηθούν οι νέες ιστορικές τάσεις.

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω, η ανάδυση της αρχαιότητας, με το ιδιαίτερο νόημα που αυτή τώρα λάβαινε, αποτέλεσε θεμελιικό στοιχείο του «ιονικού έθνους» και της πατρίδας των Ιόνιων πατριωτών, αλλά και δυναμικό στοιχείο εντατικής προσέγγισης με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Η τελευταία δεκαετία του αιώνα, στο πνεύμα του κλασικισμού που είχε εμπνεύσει ο Διαφωτισμός και είχε ενδυναμώσει η Γαλλική επανάσταση, ενίσχυσε την παρουσία της αρχαιότητας στον κόσμο των Ελλήνων — και των Ιονίων. Η στροφή στην αρχαιότητα, που είχε εμφανιστεί στις αμέσως προηγούμενες δεκαετίες (η ιόνια λογιόσύνη είχε επίσης συμβάλει, στο μέτρο των δυνάμεών της, στην ανάδειξη της σημασίας της και της σχέσης της με τους νέους Έλληνες), τώρα, μέσα στον κώδικα των ρεπουμπλικανικών ιδεών, λάβαινε ιδιαίτερη μορφή και σαφή εννοιολόγηση: δεν ήταν μόνο ο τόπος και ο χρόνος των ένδοξων προγόνων, ήταν, κυρίως αυτό, (*da scuola delle nazioni*), το ύψιστο πολιτικό υπόδειγμα των ελεύθερων πολιτικών θεσμών και των ενάρετων πολιτών, το ιδανικό προς το οποίο έπρεπε να τείνει το σύγχρονο πολιτικό ιδεώδες: ήταν μαζί ένα μάθημα για το ότι η έλλειψη πολιτικής αρετής, η έλλειψη των «δημόσιων πολιτικών παθών» οδηγούν στην αποδυνάμωση της πολιτείας, στην υποταγή της σε εσωτερικό ή εξωτερικό τύραννο και στην εξαφάνιση της πολιτικής ελευθερίας. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι οι ρεπουμπλικάνοι του

Ιονίου, όπως επίσης ο Κοραΐς και οι φιλελεύθεροι διαφωτιστές διανοούμενοι, δεν επιχειρήσαν να συγκροτήσουν μία αδιάσπαστη αλυσίδα «ενιαίου εθνικού χρόνου» (εφόσον το παρελθόν της δουλείας ξεκινούσε από την εποχή του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου για να περιλάβει τη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή περίοδο και φυσικά τη βενετική και την οθωμανική κυριαρχία, αντίστοιχα), αλλά μάλλον να συστήσουν τη γενεαλογία των ελεύθερων πολιτικών θεσμών, θεσμών που για τον ελληνικό χώρο είχαν εξαφανιστεί από τη μάχη της Χαϊρώνειας, δεσμευόμενοι να πραγματώσουν στο Ιόνιο τη νέα «ελληνική ρεπουμπλικα», που θα ήταν κληρονόμος της αρχαίας ή που θα «ομοιάζε» με εκείνη: σε αυτή τη φάση, διαφορετικά από τις παραδοχές του επόμενου αιώνα, η αναμφισβήτητη αποδοχή της συνεχούς ιστορικής ύπαρξης του «λαού» δεν ερχόταν σε σύγκρουση με τη χασματική πολιτική ιστορία του «έθνους».

Η πολιτική εννοιολόγηση της αρχαιότητας, της πατρίδας και του έθνους, η ανάδειξη του νόμου και της ελευθερίας ως «πατρίδας» των ρεπουμπλικάνων, η άγνοια του μακρού παρελθόντος του Ιονίου και του υπόλοιπου ελληνικού χώρου ως παρελθόντος διακριτού μεν ως προς τον δυνάστη, ενιαίου όμως ως προς το αποτέλεσμα, ως παρελθόντος δουλείας και στέρησης των ελεύθερων πολιτικών θεσμών δηλαδή, ενίσχυαν την τάση προσέγγισης των δύο πτυχών του ελληνικού κόσμου, ακόμα κι αν για τους ρεπουμπλικάνους πατριώτες δεν υπήρξε εξαρχής μονόδρομος η σύνδεση του δικού τους «έθνους» με τον υπόδοιλο ελληνικό κόσμο. Αλλά, είτε ο «εθνικός» λόγος των ρεπουμπλικάνων του Ιονίου εξέφραζε την ευχή ή την ελπίδα της παράλληλης απελευθέρωσης των Ελλήνων από τα γαλλικά όπλα είτε, κάποιες φορές, έβλεπε ως κοινό το μέλλον των δύο, η πολιτική σύλληψη του έθνους ήταν το θεμελιώδες στοιχείο: το ελληνικό έθνος θα ήταν και αυτό, όπως το «ιονικό έθνος», πραγματικά ελεύθερο, μόνο αν ήταν ρεπουμπλικανικό και αντιτυραννικό, αν ήταν ελεύθερο από εσωτερικούς και εξωτερικούς τυράννους, αν ο λαός των πολιτών υπάκουε στον μόνο ζυγό που αναγνώριζε ο ρεπουμπλικάνος, στον κοινό ζυγό του νόμου, τον επιθυμητό καρπό του «κοινωνικού συναλλάγματος». Για να αναφέρω δύο μόνο από τα πολλά παραδείγματα που θα συναντήσουμε, αυτή υπήρξε η ευχή του Νικολάου Κούρτσολα («Ίδου τώρα, ω Ελλάδα, | οπού ευρίσκεσαι βεβαία | πως η τρίχρωμος σημαία | έρχεται διά να σ' ευρή. || [...] Ζήτω η Δημοκρατία, | και το δένδρο ελευθερίας | της κοινής σας ωφελείας, | και παντού ας φυτευθή»), αυτή ήταν και η ευχή του Κοραΐ στο *Άσμα πολεμστήριον* («[...] Αφανισθήτω, | κ' εκ της γης εξαλειφθήτω | η κατάρατος δουλεία! | Ζήτω η ελευθερία»).

Αν η γαλλική πολιτική και στρατιωτική παρουσία στην Ιταλία, το Ιόνιο, την Ανατολική Μεσόγειο και την Αίγυπτο έσπρωχνε προς έναν νέο αντιγαλλικό συνασπισμό, η διάδοση των παραπάνω ιδεών στους ραγιάδες, όχι πια μόνο μέσω των βιβλίων και των Ελλήνων λογίων της Ευρώπης ή των Ηγεμονιών, αλλά κυρίως λόγω της γεινιάσης της Γαλλίας με την επικράτεια του σουλτάνου (το Ιόνιο ήταν πια τμήμα της Γαλλικής δημοκρατίας), οδήγησε τον μεν τελευταίο στην αγκαλιά

του παραδοσιακού του εχθρού, το δε Πατριαρχείο στη συγκροτημένη αντιδιαφωτιστική επίθεση του 1798 (Μέρος Δ΄ και «Επιλεγόμενα»). Η μόλυνση του ορθόδοξου ποιμνίου από τη «γαλλική λύμη», η αποκάλυψη των επαναστατικών σχεδιασμών του Ρήγα, η συγκρότηση ενός νέου πολιτικού λεξιλογίου στο Ιόνιο, η διάδοσή του στον ελληνικό χώρο και κυρίως η δυναμική ανάδυση (πάντα, χάρη στη «γαλλική λύμη») του «πολιτικού έθνους των Γραικών» ήταν οι αιτίες της έξαρσης της επίθεσης του Πατριαρχείου. Ο αντιδιαφωτιστικός του λόγος πολιτικοποιήθηκε πλήρως, καθώς στόχευσε να αποδιαρθώσει τις έννοιες με τις οποίες οι διαφωτιστές λόγιοι, οι «μικρές Γαλλίες» της Ιταλίας και κυρίως του Ιονίου επιχειρούσαν να μπολιάσουν τη γλώσσα των Ρωμιών. Ο λόγος του, ομόλογος εκείνου της καθολικής Εκκλησίας, αντιπαρατέθηκε με συστηματικότητα στο ρεπουμπλικανικό εννοιολογικό οπλοστάσιο και καταδίκασε όλες τις παραμέτρους που θα μπορούσαν να θεμελιώσουν την ταυτότητα του «πολιτικού έθνους των Γραικών». Αλλά, το Πατριαρχείο, υποστηρίζοντας την ελέω Θεού επιβολή του σουλτάνου και θεωρώντας τη δουλεία ως μέρος του σχεδίου της Θείας πρόνοιας, καταδικάζοντας την αρχαιότητα και τη λειτουργία της ως πολιτικού υποδείγματος, αρνούμενο οποιαδήποτε σχέση των Ρωμιών με αυτήν, αναδεικνύοντας τη θρησκεία ως ύψιστο και αποκλειστικό ταυτοτικό στοιχείο, καταπολεμώντας την επιθυμία των Γραικών να ιδρύσουν μια εγκόσμια πολιτική (εθνική, δηλαδή) πατρίδα, οδηγούσε στο αντίθετο αποτέλεσμα: στην επιτάχυνση και την ενίσχυση των νέων συνειδητοποιήσεων.

Υπό το φως των νέων ιδεών και υπό το βάρος των ραγδαίων αλλαγών, η πρώτη μεγάλη εννοιολογική ρήξη στον ελληνικό κόσμο, εκείνη που θα οδηγούσε στη δημιουργία του σύγχρονου έθνους των Γραικών/Ελλήνων και στη διεκδίκηση της εθνικής τους πατρίδας, υπήρξε ακριβώς η διεύρυνση της αποδοχής της καταγωγικής τους σχέσης με την αρχαιότητα, η ανάδειξη της τελευταίας σε πολιτικό υπόδειγμα και η αποδέσμευση των Γραικών/Ελλήνων, λόγω των προηγούμενων προϋποθέσεων, από το υπερεθνικό μιλέτ, το άγιο γένος των ορθοδόξων χριστιανών».

Με βάση την πνευματική και οικονομική προεργασία των προηγούμενων δεκαετιών, χάρη στους νέους κώδικες του Διαφωτισμού και της Γαλλικής επανάστασης, χάρη στην ώθηση που έδωσε η παρουσία των Γάλλων, χάρη στην ένταση της σύγκρουσης, η συνείδηση ιστορικής, φιλολογικής και πολιτιστικής κοινότητας, στο Ιόνιο και στον ευρύτερο ελληνικό χώρο, μετατρεπόταν άρδην σε πολιτική και οδηγούσε στην πολιτικοποίηση του έθνους: στη γέννηση της σύγχρονης έννοιας του ελληνικού έθνους. Με τον ίδιο τρόπο διάβαζε ο Αδαμάντιος Κοραής τη σημασία των γαλλικών ιδεών και της γαλλικής πολιτικής για τη νέα αυτοσυνειδησία των Ελλήνων, όταν σημείωνε το 1803, στο *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, ότι «ο θαυμασμός για τις λαμπρές νίκες της [Γαλλικής] Ρεπούμπλικας, διαδιδόμενος σταδιακά, αναθύμισε τα κατορθώματα που είχαν κάποτε επίτχει τα [αρχαία] ελληνικά όπλα. Από εκείνη τη στιγμή, η εθνική ματαιοδοξία

παραχώρησε τη θέση της στη συμπεριφορά ενός λαού ο οποίος ετοιμάζεται να μεταβληθεί σε έθνος (*Dès ce moment la vanité nationale fit place à la contenance d'un peuple qui se prépare à devenir nation*)».²

Η συντομία της γαλλικής παρουσίας στο Ιόνιο, τα μεγάλα προβλήματα που τη συνόδεψαν, η διάψευση των ελπίδων και η απογοήτευση των Ιονίων και των άλλων Ελλήνων από τη γαλλική πολιτική, η ήττα του ρεπουμπλικανισμού στην Ευρώπη και η Παλινόρθωση θα αποδυνάμωναν στα κατοπινά χρόνια το ρεπουμπλικανικό περιεχόμενο των εννοιών που εδώ μας απασχολούν. Η μεγάλη, ωστόσο, προσφορά τους υπήρξε η πολιτική και ρεπουμπλικανική εννοιολόγηση της ελευθερίας, της κοινωνίας και του έθνους, καθώς και το γεγονός ότι μέσω αυτών αναζωογονήθηκε το μαχητικό αίτημα της απελευθέρωσης. Μπορεί η ιστορική έννοια της “ρήξης” να απώλεσε γρήγορα το ριζοσπαστικό κοινωνικό και πολιτικό της περιεχόμενο και να ενδυναμώθηκε αντίστοιχα το στοιχείο της εθνικής διεκδίκησης, αλλά η ρεπουμπλικανική στιγμή του Ιονίου υπήρξε μία από τις κρίσιμες “υλικές” παραμέτρους για την αυτοσυνειδησία του νέου ελληνικού κόσμου. Η σαφής υπερίσχυση του αιτήματος της εθνικής ελευθερίας, κατά την επόμενη ιστορική φάση, δίχως τη ρεπουμπλικανική οργάνωση της πολιτείας ως αναγκαία προϋπόθεση, δεν αναιρεί τη σημασία του δίπολου νόμος-ελευθερία για τη νεοελληνική συνείδηση, όπως το απέδειξε η στάση των Ιονίων ρεπουμπλικάνων απέναντι στις πολιτειακές μορφές που έλαβε στη συνέχεια η πολιτική οντότητα του Ιονίου, αλλά και απόψεις όπως εκείνες, για παράδειγμα, που εξέφρασε σχετικά με τη νοηματοδότηση της πατρίδας, του νόμου και της ελευθερίας η *Ελληνική Νομαρχία*, παρά την απογοήτευση που είχε γεννήσει εν τω μεταξύ (η πολυποικίλος στροφή της Γαλλικής στάσεως).³

Ως προς τη δυναμική της επιρροής αυτών των ιδεών, προς απόδειξη κυρίως των υπόγειων διαδρομών και των επιβιώσεων, αναφέρω εδώ μόνο δύο κατοπινές πολύ διεισδυτικές κρίσεις. Η πρώτη είναι του Ερμάννου Λούντζη, ο οποίος, μισόν αιώνα μετά, σχολιάζοντας τις προσκλήσεις του Ουσακώφ και του Καδής μπέη στους κατοίκους των νησιών να συνδράμουν στην εκδίωξη των Γάλλων, επεσήμαινε με μεγάλη οξύνοια: «Οφείλουμε να προσθέσουμε μια παρατήρηση, ότι δηλαδή τα όπλα των δύο κατεξοχήν απόλυτων μοναρχών εμφανίζονταν εξίσου φιλελεύθερα με εκείνα των Ρεπουμπλικάνων, αφού ο τσάρος και ο σουλτάνος διακήρυτταν ότι μοναδικός τους στόχος ήταν το καλό του λαού και η ελευθερία του. Γι' αυτό τον λόγο, πολεμώντας τις αρχές της Γαλλικής επανάστασης, άθελά τους απέτιναν τιμή σε αυτές

2. Βλ. στη συνέχεια, σ. 680-681.

3. *Ελληνική Νομαρχία*, σ. 220. Πβ. και σ. 14: «Η Νομαρχία, αδελφοί μου, ευρίσκεται τόσον εις την Δημοκρατίαν, καθώς και εις την Αριστοκρατίαν, [...] επειδή όμως και εις τας δύο αυτάς διοικήσεις σώζεται η Ελευθερία, αδιάφορος είναι η εκλογή: όθεν κατά το πλήθος του λαού, και κατά το κλήμα (sic), ποτέ μεν προτιμάται η μία, ποτέ δε η άλλη».

ακριβώς τις αρχές. Ζητώντας κατόπιν από τον λαό να ενεργοποιηθεί, τον έκαναν να αντιληφθεί ενστικτωδώς ότι αυτός ο ίδιος είχε δικαίωμα να συμμετάσχει στο πεπρωμένο του. Και έτσι, καθώς του εμφυσούσαν τη συνείδηση της δύναμής του, αναγνώριζαν σιωπηλά, δίπλα στη δική τους, μιαν άλλη δύναμη, που ποτέ πριν δεν είχε αναγνωριστεί από τους βασιλιάδες. Αυτό αποδείχνει ότι το αληθινό και το σωστό, με όποιον τρόπο κι αν αποκαλύπτονται στην ανθρωπότητα, έχουν αναγκαστικά κατά την πρόοδο του εκπολιτισμού ένα αποτέλεσμα και σε αυτό συμβάλλουν ακόμη και οι χειρότεροι εχθροί τους». ⁴ Η ανάδυση του λαού, λοιπόν, όσο κι αν οι ρεπουμπλικανικές ιδέες ηττήθηκαν, αναδεικνυόταν ως μία από τις σταθερές της επόμενης ιστορικής περιόδου.

Η δεύτερη είναι του Σπυρίδωνος δε Βιάζη, ο οποίος το 1909 αντιλαμβανόταν με διαύγεια και διατύπωνε με σαφήνεια μία πολύ κρίσιμη παράμετρο, την πιο κομβική, όπως θέλησα να υποστηρίξω, της ιστορικής στιγμής: «Ιδίως μετά την άφιξιν των Δημοκρατικών Γάλλων, συνέλαβον [οι Έλληνες] την ιδέαν της αναστάσεως της Ελλάδος. Τότε ήρχισαν εν Επτανήσω πολλοί να διαμορφώνωσι μιαν πολιτικήν εθνικήν συνείδησιν εις το αίσθημα μιας κοινής πατρίδος, αίσθημα, το οποίον μέχρι της στιγμής εκείνης ήτο μόνον ηθικόν και φιλολογικόν. Εκ της Επτανήσου ήρχισεν η νέα πολιτική ελληνική ζωή». ⁵ Μπορεί να είναι υπερβολική, αν και συγγνωστή, η τελική φράση του Δε Βιάζη, όμως είναι αλήθεια ότι η εννοιολόγηση της «νέας πολιτικής ελληνικής ζωής» οφείλει πολλά στις εξελίξεις του 1797. Ο Λούντζης θα χαρακτηρίσει τον ρόλο της γαλλικής παρουσίας όσον αφορά το θέμα αυτό ως «το πρώτο κινούν» (il primo motore). ⁶

Το 1797 δεν ήρθε από το μηδέν: χωρικά και χρονικά, λειτούργησε ως πυκνωτής, ως το σημείο που συγκέντρωσε όλη την ενέργεια που είχε εκλυθεί κατά την προηγούμενη δεκαετία στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, στα ευρωπαϊκά κέντρα όπου ζούσαν Έλληνες λόγιοι ή έμποροι και υπήρχαν ελληνικές παροικίες, στην ελληνική χερσόνησο, στεριά και θάλασσα, την ενέργεια που είχε εκλυθεί από την επαναστατική προετοιμασία του Ρήγα: ως πυκνωτής που διοχέτευσε την ενέργειά του στο κύκλωμα την καταλυτική στιγμή που η γαλλική παρουσία στο Ιόνιο ανέτρεψε τους συσχετισμούς στην Ανατολική Μεσόγειο. Εδώ και πολλά χρόνια, ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος έχει μιλήσει, ορθά νομίζω, για ένα κρίσιμο «πεδίο πυκνότητας», που οδήγησε σε επιτάχυνση την ελληνική ιστορία. ⁷ Αν τα παραπάνω αληθεύουν, σημαίνει πως το 1797 υπήρξε ένα από τα ορόσημα της ελληνικής ιστορίας. Αλλά, αναγνωρίστηκε ως τέτοιο από την ελληνική ιστοριογραφία;

4. Lunzi, *Storia*, σ. 204 (η επισήμανση δική μου). Το βιβλίο κυκλοφόρησε στη Βενετία, το 1860. Πβ. Λομβάρδος, *Απομνημονεύματα*, σ. 69-72.

5. Δε Βιάζης, «Μαρτελάος», II, σ. 354 (η επισήμανση δική μου). Πβ. ο ίδιος, «Η εκπαίδευσις», σ. 391.

6. Βλ. στη συνέχεια, σ. 256.

7. Βλ. στη συνέχεια, σ. 673.

Νομίζω πως δεν είναι υπερβολή αν ισχυριστεί κανείς ότι το 1797 δεν σημαίνει πολλά πράγματα για την ελληνική ιστοριογραφία. Ακόμα καλύτερα: αν αυτή αναγνώρισε εμμέσως έναν ρόλο στο (εν πολλοίς άγνωστο μέχρι σήμερα, καθότι ανερεύνητο) 1797, αυτό έγινε στο πλαίσιο της ευρύτερης και πολύ σημαντικής συζήτησης για την επιρροή της Γαλλικής επανάστασης στην εθνική αφύπνιση. Όμως, η σημασία της παρουσίας της Γαλλίας στο Ιόνιο (σε συνδυασμό με την παρουσία της στην Ιταλία και την Αίγυπτο) δεν έχει καθόλου μελετηθεί ούτε ως προς τον ρόλο της στην αλλαγή των ευρωπαϊκών συσχετισμών και της πολιτικής της Πύλης, ούτε ως προς τη μεταβολή του εννοιολογικού ορίζοντα των Ελλήνων, ούτε ως προς την επιτάχυνση των νέων συνειδητοποιήσεων, ούτε ως προς το πολιτικό νόημα με το οποίο εμβολίασε την ελληνική προεπαναστατική πραγματικότητα. Απόδειξη ότι όλα τα κείμενα που παρήχθησαν στο Ιόνιο κατά την κρίσιμη διετία, στην πλειονότητά τους στην ιταλική γλώσσα, παραμένουν ακόμα σήμερα άγνωστα· αδιάβαστα.⁸ Όμως, οι άνθρωποι της ζώσας ιστορίας δεν είχαν τις ίδιες δεσμεύσεις και περιχαράκώσεις μ' εμάς, δεν είχαν τους ίδιους διαύλους επικοινωνίας μ' εμάς, δεν είχαν τα γλωσσικά και κρατικά σύνορα που δημιουργήσαν οι επόμενες εξελίξεις και επέβαλαν οι κατοπινοί στους εαυτούς τους, προβάλλοντάς τα στο παρελθόν. Σε ορισμένα ζητήματα, η ελληνική ιστοριογραφία έχει αποδείξει ότι σκέφτεται το παρελθόν με τους όρους της δικής της πραγματικότητας. «Το Ιόνιο πληρώνει την ιταλοφωνία του», έλεγε ο Σπύρος Ασδραχάς, «κι έτσι τα κείμενα αυτά χάθηκαν, όχι για την ιστορία αλλά για την ιστοριογραφία μας».⁹ Η περιθωριοποίηση αυτής της ιστορικής στιγμής από την ελληνική ιστοριογραφία μπορεί εντέλει να εξηγηθεί από την έκκεντρη θέση που έχει παραχωρηθεί στο Ιόνιο για όλους τους αιώνες πριν από το 1864, εννοώ κυρίως την περίοδο της Βενετοκρατίας, αλλά όχι μόνο: ήδη από την εποχή της συγκρότησης του βασιικού πλαισίου και των κύριων αξόνων της «ιστορίας του ελληνικού έθνους», στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, η ιστορία του Ιονίου δεν αποτέλεσε οργανικό τμήμα της ιστορίας του γενικότερου (αλλά πόσο ομοειδούς και πόσο ενιαίου;) ελληνικού χώρου. Αυτό θεωρώ πως δεν βοήθησε την ιστοριογραφία μας να αντιληφθεί την κρίσιμη σημασία των χρόνων αυτών, έστω κι αν ήταν φανερή η επιρροή που άσκησε η «γαλλική εμπειρία του Ιονίου» στην προώθηση των εξελίξεων στον ευρύτερο ελληνικό χώρο.

8. Οι εξελίξεις αυτές, αλλά κυρίως οι ριζικές εννοιολογικές διαφοροποιήσεις και οι ευρύτερες συνέπειές τους παραγνωρίζονται από την ιστοριογραφία μας ακόμα και σήμερα. Ενδεικτικά, βλ. Sfoini, «Loyaume and Nomarchie»· η ίδια, «Έθνος και πατρίδα»· Έλληνα, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες, επιστημονική επιμέλεια: Όλγα Κατσιαρδή-Hering – Αναστασία Παπαδιά-Λάλα – Κατερίνα Νικολάου – Βαγγέλης Καραμανωλάκης, εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2018. Για μία πρώτη σκιαγραφή του προβλήματος, βλ. Αρβανιτάκης, «Ο χαμένος κρίκος».

9. Παρατίθεται στο: Αρβανιτάκης, «Ο χαμένος κρίκος».

Αλλά, και για την τοπική ιστοριογραφία το 1797 παρέμεινε ένα κενό, ένα χάσμα στην ιστορική μνήμη. Μετά από την ένταξή του στην ιστορία του Ιονίου κατά τις μεγάλες ιστοριογραφικές συνθέσεις του δέκατου ένατου αιώνα και των αρχών του εικοστού (κυρίως: Ερμάννος Λούντζης, Παναγιώτης Χιώτης, Γεράσιμος Μαυρογιάννης, Κωνσταντίνος Μαχαιράς, Σπυρίδων Βλαντής, Σπυρίδων Θεοτόκης, Πάνος Ροντογιάννης, Ντίνος Κονόμος), αν και, όπως θα φανεί συχνά στις επόμενες σελίδες, με τρόπο αμήχανο ή και αντιφατικό, κάποτε παρανοώντας ή παραχαράσσοντας κομβικές στιγμές του, στις επόμενες δεκαετίες η ενασχόληση με αυτό μειώθηκε δραστικά, σχεδόν εξανεμίστηκε. Θα μπορούσε ίσως να υποστηρίξει κανείς πως το 1797 απουσιάζει παντελώς από τη «δυτικότητα» την οποία το Ιόνιο διεκδικεί για τον εαυτό του (: το «δυτικό παρελθόν») του είναι κυρίως βενετικό, λιγότερο αγγλικό και καθόλου γαλλικό), απουσιάζει παντελώς από την ιστορική του μνήμη. Ο λόγος είναι άραγε η σύντομη διάρκειά του; Πιστεύω πως όχι.

Έχω υποστηρίξει αλλού ότι αυτό οφείλεται κυρίως σε έναν συνδυασμό παραγόντων. Αφενός στην υποχώρηση του ρεπουμπλικανισμού προς όφελος της εθνικής ιδέας¹⁰ και αφετέρου στην έντονη κοινωνική χροιά της ρήξης, η οποία ανέτρεψε την πολιτική και νομική ηγεμονία των ευγενών· το 1797 σήμανε όχι μόνο την ήττα της ευγένειας, αλλά και τη συνολική επανερμηνεία του παρελθόντος μέσα από τους κώδικες της νέας «ρεπούμπλικας»: έτσι, το παρελθόν της βενετικής κυριαρχίας και της ηγεμονίας των ευγενών διαβαζόταν τώρα ως τυραννικό. Η σύντομη, όμως, διάρκεια του γεγονότος, το αδύναμο ριζωμά του στις τοπικές κοινωνίες, η δυσαρέσκεια και η αντίδραση που προκλήθηκαν, ακόμα και στους κύκλους των υποστηρικτών των νέων ιδεών, και η με διάφορους τρόπους «επιστροφή» των ευγενών μετά το 1799 συνέβαλαν στη συσκότιση και στην εξαφάνιση αυτής της ιστορίας από την τοπική μνήμη. «Αν η μυθοποίηση του δυτικού παρελθόντος των νησιών στηρίχτηκε σε πολλούς παράγοντες, οπωσδήποτε όμως και στη μακρά επιβίωση της κυριαρχίας τού (παρηκμασμένου και κάποτε απολιθωμένου) στρώματος των ευγενών και των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων που υιοθετούσαν μεγάλο μέρος του λόγου

10. Μία τάση που γινόταν όλο και πιο απτή, με παραδειγματικές στιγμές τη μοναξιά του διαφωτιστικού Βασιλικού του Αντωνίου Μάτση, την κατίσχυση των αποκλειστικά εθνικών ιδεών του Κωνσταντίνου Λομβάρδου επί του κοινωνικοπολιτικού (δι)εθνικού οράματος του ματσηνιανού Ιωσήφ Μομφερράτου, στα μέσα περίπου του δέκατου ένατου αιώνα, ή εντέλει την εθνικοποίηση του κοινωνικού μέσω της ποίησης του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Βλ. ενδεικτικά δύο μελέτες του Σπύρου Ασδραχά: «Ο ξευγολάτης του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη» (στο: ο ίδιος, *Πατριδογραφήματα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών*, Αθήνα 2003, σ. 151-173) και «Η εθνικοποίηση της ταξικότητας» (στο: ο ίδιος, *Υπομνήσεις. Ιστορικότροπα σημειώματα*, Θεμέλιο, Αθήνα 2014, σ. 182-185). Πβ. Αρβανιτάκης, «Ενωτιστές και Ριζοσπάστες στο Ιόνιο (1848-1864). Δρόμοι που άνοιξαν και δρόμοι που έκλεισαν για τις επτανησιακές κοινωνίες του 19ου αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τ. 28, τχ. 54 (Ιούνιος 2011), σ. 168-176.

και της ιδεολογίας των ευγενών, αν στηρίχτηκε συνακόλουθα στην υπεροχή της πόλης επί της υπαίθρου (στη σταθερή υποτίμηση της τελευταίας), τότε μπορούμε να αντιληφθούμε τον λόγο της σιωπής: το 1797-1799 υπήρξε η μοναδική στιγμή κατά την οποία κινδύνεψε πραγματικά το κοσμοείδωλο, η μυθολογία, το κύρος και η εξουσία των κυρίαρχων στρωμάτων [...]. Η ηγεμονία των παραδοσιακών στρωμάτων, για πολλές δεκαετίες μετά το 1797, συνετέλεσε στη διάχυση της σιωπής και στην επιβολή της “ταξικής αλήθειας” ως “κοινής αλήθειας”: η τραυματική στιγμή των στρωμάτων αυτών εξελήφθη ως τραυματική στιγμή του συνόλου των τοπικών κοινωνιών, που μέσω της μυθοποίησης έβρισκε το αντίσωμά της στην καταφυγή σε ένα αόριστο “καλό” βενετικό παρελθόν. Το 1797 σταδιακά εξοριζόταν από τη συλλογική μνήμη». ¹¹

Κάθε σταθμός είναι μια πορεία που ολοκληρώνεται, αλλά τίποτα δεν τελειώνει, αφού οι σταθμοί είναι κόμποι μονάχα ενός ταξιδιού: πολλοί είναι οι δρόμοι και οι παράδρομοι που μένουν ανοιχτοί, πολλές είναι οι σκέψεις, τα ερωτήματα και οι απορίες που περιμένουν απαντήσεις. Το προσωρινό τέλος, όμως, είναι ευκαιρία και υποχρέωση να θυμηθεί κανείς όσους τον συντρόφεψαν στους κόπους, στις αναζητήσεις, στις αμφιβολίες του. Στο σιωπηλό αυτό προσκλητήριο της μνήμης θέλω να θυμηθώ πρώτον τον Σπύρο Ασδραχά — για πολλά, αλλά και για τούτο: όταν, εδώ και αρκετά χρόνια, μου πρόσφερε τις φωτογραφίες ενός σπάνιου εντύπου, για το οποίο τότε εγώ μια αχνή ιδέα είχα μόνο, μου έδινε και τη συμβουλή-παρότρυνση: «Κάνε κάτι γι' αυτό». Ήταν οι *Discorsi pronunciati nella Società Patriottica di Corcira* και όταν άρχισα «να κάνω κάτι», όταν άρχισε η διαδρομή αυτού του βιβλίου, μιλήσαμε πολλές φορές —κάθε σκέψη πολύτιμη, κάθε ερώτημα πακτωλός, κάθε βεβαιότητα απορία—, αλλά η κουβέντα έσπασε στη μέση, πάει καιρός που δεν είναι εδώ, δεν θα δει το αποτέλεσμα.

Να θυμηθώ, με ευγνωμοσύνη και πολλές ειλικρινείς ευχαριστίες, τον Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη και τον Κώστα Λάππα, οι οποίοι εξαρχής με ενθάρρυναν και

11. Βλ. Αρβανιτάκης, «Το μέλλον του παρελθόντος», σ. 101 και 119 (αλλά και το σύνολο του κειμένου, για πληρέστερη τεκμηρίωση όσων εδώ συνοπτικά αναφέρονται). Για τη μυθοποίηση της μνήμης και τη διάχυση του κοσμοειδώλου των ευγενών, ας μου επιτραπεί να υπενθυμίσω δύο εργασίες μου: «Η βενετική κυριαρχία στο Ιόνιο. Σχόλια για τη βίωση και την πρόσληψη του παρελθόντος», *Το Ιόνιο πέλαγος. Χαρτογραφία και ιστορία. 16ος-18ος αιώνας*, Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου - ΜΙΕΤ, Αθήνα 2007, σ. 43-56· «Γατόπαρδοι, τσακάλια και ύαινες: σκηνές από την παρακμή του κόσμου της ευγένειας στο Ιόνιο», *Τα Ιστορικά*, τ. 30, τχ. 59 (Δεκέμβριος 2013), σ. 442-471. Εξάιρεση στο γενικό αυτό κλίμα αποτελεί η λογοτεχνική αποτύπωση της περιόδου, συνοδευόμενη από σχολιασμό και τεκμηρίωση, στο: Λούντζης, *Στο Ιόνιο λιμπερτά*.

με συνέτρεξαν πρόθυμα με υλικό και βιβλιογραφικές υποδείξεις· την Αγγέλα Γιώτη για τις εδώ και πολλά χρόνια «αθηναϊοβερολινέζικες» συζητήσεις, το ενδιαφέρον, την ειλικρίνεια των ερωτημάτων και την ακούραστη ανταπόκρισή της στα (πάρα πολλά) βιβλιογραφικά αιτήματά μου, αντλώντας από τον πλούτο των γερμανικών βιβλιοθηκών· τον Νάσο Βαγενά για την προθυμία και τις γόνιμες παρατηρήσεις του· τη Χριστίνα Παπακώστα για τη φιλία, το ενδιαφέρον, την πρόθυμη ανταπόκρισή της στα ζητούμενά μου από το Αρχείο της Λευκάδας, το Αρχείο της Βενετίας και όχι μόνο· την Αμαλία Κολώνια για την ευγενική ανταπόκρισή της στα πολλά βιβλιογραφικά μου ερωτήματα· το προσωπικό Βιβλιοθηκών και Αρχείων, εντός και εκτός Ελλάδας, για την ειλικρινή και πρόθυμη βοήθεια, πολύτιμη όπως κάθε ερευνητής μπορεί να μαρτυρήσει: τον δρ. Alessandro Bison (Biblioteca Cameriniana – Piazzola sul Brenda), τη δρ. Antonella Calvi (Biblioteca Bonetta, Παβία), την κυρία Ελένη Γράψα (ΓΑΚ Νομού Λευκάδας), τη δρ. Κατερίνα Δεμέτη (Μουσείο Σολωμού, Ζάκυνθος), τη δρ. Δώρα Ζαφειράτου (ΓΑΚ Νομού Κεφαλονιάς), τους καθ. Giuseppe Gullino και Stefano Pillinini (Deputazione di Storia Patria per le Venezie, Βενετία), την κυρία Ειρήνη Κλάδη (ΓΑΚ Νομού Ζακύνθου), τη δρ. Βαία Οικονομίδου (Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη), τη δρ. Νέλλα Πανταζή (ΓΑΚ Νομού Κερκύρας), τις κυρίες Μαρία Παπαναστασίου, Ρεγγίνα Κατσιμάρδου και Δήμητρα Κουκίου (Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος), τη δρ. Luciana Pedroia (Biblioteca Salita dei Frati, Λουγκάνο), τη δρ. Edi Perino (Museo Nazionale del Risorgimento, Τορίνο), την κυρία Ειρήνη Σολομωνίδου (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη) και τον κ. Andrea Tarlescu (Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας του Βουκουρεστίου — αλλά όχι την ίδια την Ακαδημία, για την παντελή αδιαφορία της)· να ευχαριστήσω, τέλος, φίλους και συναδέλφους, για τη βοήθεια που καθένας τους ευγενικά μου πρόσφερε: τον Χρήστο Αποστολόπουλο, την Daniella Bianchi, τον Σπύρο Γαούτση, τον Άγγελο Δρακογιώργο, τον Pascal Firges, τον Δημήτρη Ζυμάρη, τον Νίκο Καποδίστρια, τη Ροζαντένια Καραμούτσου, τον Κώστα Καρδάμη, τον Γιώργο Μπαλή, την Αναστασία Μυλωνοπούλου, τον Νίκο Παΐσιο, την Αννίτα Παναρέτου, την Πόπη Πολέμη, την Ειρήνη Ριζάκη, τον Giuseppe Rutto και την Παναγιώτα Τζιβάρα.

Τελευταίες, ειλικρινείς ευχαριστίες στη Στέλλα Τσάμου, αρχαία φίλη και υπομονετική συνεργάτιδα, για τις τυπογραφικές διορθώσεις, στην Έρη Αράπογλου, για τον σχεδιασμό του καλαίσθητου εξωφύλλου, στην καλή φίλη Ρένα Λυδάκη, επισημονική επιμελήτρια των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης, για το ενδιαφέρον, την υπομονή και τις πολλές μακρές συζητήσεις, και στον εκδοτικό οίκο για την ένταξη της μελέτης αυτής στο πρόγραμμά του.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΠΩΣ ΤΕΛΕΙΩΝΕΙ
ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΙΩΝΩΝ

Τα πλήρη στοιχεία των τίτλων που αναφέρονται συντομογραφημένα στις υποσημειώσεις και στις παραπομπές καταχωρίζονται στην ενότητα «Πηγές – Βιβλιογραφία».

Προς αποφυγή συγχύσεων και παρανοήσεων, όλες οι ημερομηνίες ακολουθούν το γρηγοριανό ημερολόγιο, ακόμα και εκείνες που στις πηγές ακολουθούν το ιουλιανό (για τον δέκατο όγδοο αιώνα η διαφορά των δύο ημερολογίων ήταν έντεκα μέρες). Η μετατροπή του ρεπουμπλικανικού ημερολογίου στο γρηγοριανό βασίστηκε στο: http://www.1789-1815.com/cal_conc.htm («Calendrier – Concordance des deux ères, française et grégorienne»). Στην παρούσα μελέτη διατηρήθηκε η γαλλική μορφή των μηνών του ρεπουμπλικανικού ημερολογίου.

Κατά τη μεταγραφή των πηγών διατηρήθηκε η στίξη και η ορθογραφία του πρωτοτύπου (εκτός από τις περιπτώσεις εξαιρετικής ανορθογραφίας), όχι όμως και η κεφαλαιογράφηση των αρχικών γραμμάτων. Όλες οι μεταφράσεις ανήκουν στον συγγραφέα.

Στις σελίδες που παρατίθενται ποιητικά κείμενα, οι στροφές διαβάζονται οριζοντίως.

Το λυκόφως των παλιών θεών

Α. Η πτώση της Γαληνοτάτης: Από τον ευαγγελιστή Μάρκο στα Δικαιώματα του ανθρώπου

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΓΑΛΗΝΟΤΑΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ της Βενετίας γράφτηκε μέσα στις θύελλες που ακολούθησαν τη Γαλλική επανάσταση. Η εκστρατεία του Βοναπάρτη στην Ιταλία (Απρίλιος 1796) τοποθετούνταν στο πλαίσιο της προσπάθειας της Γαλλίας να αντιμετωπίσει τον πρώτο αντιγαλλικό συνασπισμό (Βασίλειο της Σαρδηνίας, Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και Παπικό κράτος). Η εξάπλωση των Γάλλων υπήρξε αστραπιαία: στις 28 Απριλίου συνθηκολόγησε το Πιεμόντε και στις 9 Μαΐου το Δουκάτο της Πάρμας, στις 15 Μαΐου σφραγίστηκε ο έλεγχος της Λομβαρδίας με τη θριαμβευτική είσοδο του Βοναπάρτη στο Μιλάνο, στις 5 Ιουνίου συνθηκολόγησε το Βασίλειο της Νεαπόλεως, ενώ στις 23 Ιουνίου αναγκαζόταν να συνθηκολογήσει ο Πάπας. Μέχρι τον Φεβρουάριο του 1797 όλος ο ιταλικός Βορράς βρισκόταν στα χέρια του Βοναπάρτη, ενώ, με τη Συνθήκη του Καμποφόρμιο (Οκτώβριος 1797), η Γαλλία ήταν πλέον κυρίαρχη στο κεντρικό και βόρειο τμήμα της χερσονήσου.

Παράλληλα, ο Βοναπάρτης ενδιαφέρθηκε για την πολιτική οργάνωση των περιοχών που περνούσαν στον γαλλικό έλεγχο, υποδαυλίζοντας ταυτόχρονα τις ελπίδες για ένωση και πολιτική ανεξαρτησία της Ιταλίας. Έτσι, ήδη από το καλοκαίρι του 1796 εγκατέστησε στο Μιλάνο τη Γενική διοίκηση της Λομβαρδίας, ένα προεικόνισμα της Repubblica Lombarda, ενώ το φθινόπωρο (16 Οκτωβρίου), μετά την κατάληψη των παπικών εδαφών, πραγματοποιήθηκε συνέδριο των αντιπροσώπων των τείως παπικών εδαφών και του Δουκάτου της Μόδενας, οι οποίοι κήρυξαν τη δημιουργία της Repubblica Cispadana (πρωτεύουσα η Μπολόνια): αυτό υπήρξε το έμβρυο που θα εξελισσόταν στη Repubblica Cisalpina (1797) και αργότερα στη Repubblica Italiana (1802). Στα τέλη Δεκεμβρίου, άρχιζε τις εργασίες του ένα συνέδριο αντιπροσώπων για την κατάρτιση του Συντάγματος της

Cispadana (που εμπνεόταν από το γαλλικό του έτους III), το οποίο επρόκειτο να εγκριθεί στις 27 Μαρτίου του 1797, και για την επιλογή της σημαίας: ήταν η πρώτη εμφάνιση της τρίχρωμης ιταλικής σημαίας.

Στις αρχές του 1797, ο Βοναπάρτης, κυρίαρχος του Βορρά, έφτανε στο Loeben (νότια Αυστρία), όπου θα ανάγκαζε την Αυστρία να υπογράψει ανακωχή, αλλά και τους προκαταρκτικούς όρους της Συνθήκης (18 Απριλίου 1797).¹ Στα τέλη Ιουνίου της ίδιας χρονιάς, η Cispadana μαζί με τα εδάφη της Λομβαρδίας και μέρος της βενετικής ενδοχώρας ενσωματώθηκαν σε έναν νέο πολιτικό οργανισμό, τη Repubblica Cisalpina, με πρωτεύουσα το Μιλάνο. Λίγον καιρό πριν, τον Σεπτέμβριο του 1796, η Εταιρεία Δημόσιας Αγωγής του Μιλάνου, για λογαριασμό της Γενικής διοίκησης της Λομβαρδίας, με την υποκίνηση του Βοναπάρτη, είχε προκηρύξει διαγωνισμό με θέμα ποια είναι η κυβέρνηση που ταιριάζει καλύτερα στην Ιταλία («*Quale dei governi liberi meglio convenga alla felicità d'Italia*»). Νικητής αναδείχτηκε ο Melchiorre Gioia με ένα πολιτικό δοκίμιο που θα σφράγιζε τις ιταλικές πολιτικές ιδέες και αναζητήσεις: Repubblica Italiana una ed indivisibile. Ο ίδιος ο Βοναπάρτης εξέφρασε την επιδοκιμασία του στο βραβείο που δόθηκε στον Μιλανέζο λόγιο.²

Η Βενετία, απέναντι στις τρομακτικές εξελίξεις της Γαλλικής επανάστασης, είχε επιλέξει την πολιτική της ουδετερότητας. Η αδυναμία και οι πολιτικές ανταπάτες υπαγόρευαν πολιτική αναμονής. Οι πρέσβεις της στις ευρωπαϊκές χώρες επεσήμαιναν την ανάγκη αναπροσανατολισμού της πολιτικής της: ο αναβρασμός και οι ανακατατάξεις των συμμαχιών έδιναν το μέτρο της κρισιμότητας και αναδείκνυαν την ανάγκη επιλογής στρατοπέδου. Όμως, η γερασμένη Γαληνοτάτη δεν αποφάσιζε να κινηθεί. Τα αστυνομικά μέτρα, η επαγρύπνηση και η λογοκρισία, ο αυστηρός έλεγχος της διακίνησης των ιδεών δεν μπορούσαν βέβαια να σταματήσουν τη γοργή ροή των γεγονότων.³ Η δυναμική εμφάνιση του γαλλικού στρατού στην ιταλική χερσόνησο βρήκε τη Βενετία σε αυτό το κλίμα αναποφασιστικότητας. Η κατ' επίφαση ουδετερότητα δεν επρόκειτο να τη σώσει.

1. Για μια συνοπτική χρονολογική παρουσίαση των γεγονότων, βλ. Godechot, *Cronologie*, σ. 200-217.

2. Για τον περίφημο διαγωνισμό, βλ. Saitta, *Alle origini del Risorgimento*. Απόδειξη της ευμενούς υποδοχής του κειμένου του Gioia υπήρξε η άμεση και εκτενής παρουσίασή του στο *Termometro politico* της Λομβαρδίας, στα φφ. 13-14, 14 και 21 Φεβρουαρίου 1798: *Termometro politico*, τ. 4, σ. 95-97 και 110-114.

3. Για το κλίμα, βλ. ενδεικτικά: Franco Piva, *Cultura francese e censura a Venezia nel secondo Settecento. Ricerche storico-bibliografiche*, Istituto Veneto di Scienze Morali, Lettere ed Arti, Memorie, τ. 36, τχ. 3, Βενετία 1973· Mario Infelise, *L'editoria veneziana nel '700*, Μιλάνο 1989, σ. 62-131· Roberto Ellero, *Giuseppe Compagnoni e gli ultimi anni della Repubblica di Venezia*, Jouvence, Ρώμη 1991.

«Η Γαληνοτάτη ήταν σαν ένα μεγάλο νησί καταμεσής ενός αχανούς ωκεανού, που απειλούσε κάθε στιγμή να την καταβροχθίσει», σημειώνει ο Giovanni Andrea Spada,⁴ ενώ ένας άλλος αυτόπτης, ο Κερκυραίος Μάριος Πιέρης, αναφέρεται στο τελευταίο καρναβάλι της Γαληνοτάτης: «Ήταν τότε πλημμυρισμένη η Βενετία από Γάλλους εξόριστους και στο μεταξύ οι στρατοί της μίας και αδιαίρετης δημοκρατίας κατακτούσαν τη Λομβαρδία και κυριεύαν τη βενετική ενδοχώρα, τιμωρούσαν τη Βερόνα γιατί ήταν πολύ πιστή σε κείνους που την είχαν εγκαταλείψει [: τη Βενετία], οι νωθρότατοι συγκλητικοί, όλη η αριστοκρατία και ο λαός χαίρονταν και ξεφάντωναν, γαλήνιοι και σίγουροι κάτω από τη σκιά της ουδετερότητάς τους».⁵ «Κατόπιν απόθεσε τα όπλα για πάντα και βιάδιζε ξένοιαστη προς τον τάφο της, μέσα σε γιορτές και καρναβάλια», κρίνει μελαγχολικά ο Δε Βιάζης.⁶

Παρά τη θεωρητική βενετική ουδετερότητα, πολλές γαλλικές επιχειρήσεις κατά αυστριακών στρατευμάτων, ήδη από την άνοιξη του 1796, λάβαιναν χώρα σε εδάφη της Βενετίας. Τον Μάιο και τον Ιούνιο ο γαλλικός στρατός καταλάμβανε την Μπρέσα και τη Βερόνα: ο Βοναπάρτης πληροφορούσε τη βενετική Σύγκλητο ότι είχε αναγκαστεί να διασχίσει τα εδάφη της, καταδιώκοντας τον αυστριακό στρατό, επαναβεβαιώνοντας τα φιλικά αισθήματα της Γαλλίας προς τη Βενετία. Προειδοποιούσε, πάντως, ότι «ο Γάλλος στρατιώτης είναι τρομερός για τους εχθρούς της ελευθερίας και της κυβέρνησής του».⁷ Και αυτό, γιατί η επιφανειακά ουδέτερη πολιτική της Βενετίας δεν εμπόδιζε τον Βοναπάρτη να την υποψιάζεται για μυστικό εξοπλισμό, για υποκίνηση αντιγαλλικών κινήσεων στη βόρεια Ιταλία, εντέλει για κρυφή συμμαχία με την Αυστρία.⁸ Στις 2 Οκτωβρίου του 1796, ενημέρωνε το Διευθυντήριο ότι δεν

4. Βλ. Spada, *Memorie apologetiche*, parte I, σ. 34 (στις σ. 34-35 για την πλήρη εγκατάλειψη της ενδοχώρας και των «Isole del Levante»), αλλά και όλη τη γλαφυρή περιγραφή: σ. 29-93). Βλ. γι' αυτόν και στη συνέχεια. Δεν γνωρίζω αν σχετίζεται με την κερκυραϊκή οικογένεια (ένας Νικόλαος Σπάδας, *interveniente*, εξελέγη στους Giudici aggiunti από το Δημαρχείο Κερκύρας: MM, PV, φ. 152r, 21 Δεκεμβρίου 1797), αν και ο Soffiato (*La Società di Istruzione Pubblica*, σ. 45) αναφέρει «δικηγόρος, ελληνικής καταγωγής». Για την κερκυραϊκή οικογένεια Σπάδα, βλ. Κώστας Καρανάσης - Φώτης Μπαρούτσος, «Το κοινωνικό και οικονομικό αποτύπωμα της οικογένειας Σπάδα - Κέρκυρα, 19ος αιώνας», *Θ' Πανότιο Συνέδριο*, τ. Α', σ. 95-106.

5. Βλ. Pieri, *Della vita*, τ. 1, σ. 37. Πβ. σ. 44-45 («η μισή Βενετία ήταν ήδη γαλλική και ρεπουμπλικανική, προτού ακόμα εμφανιστούν οι Γάλλοι»). Για ένα πανόραμα της βενετικής κοινωνίας του τέλους του δέκατου όγδοου αιώνα, βλ. Berengo, *La società veneta*.

6. De Biasi, «La coltura ionia», σ. 38.

7. *Correspondance de Napoléon*, τ. 1, σ. 332-333 (αρ. 514, 29 Μαΐου).

8. Στις 4 Ιουνίου 1796, για παράδειγμα, εξέφραζε στον πληρεξούσιο της Γαλλίας στη Βενετία Jean-Baptiste Lallement τα παράπονά του για τη στάση της Βενετίας στην Πεσκιέρα: βλ. *ό.π.*, σ. 362 (αρ. 568). Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1796, διαμαρτυρόταν στη βενετική κυβέρνηση για τη στάση της (ζητώντας να επιβεβαιώσει έμπρακτα τα φιλικά της αισθήματα προς τη Γαλλία) και ενημέρωνε αναλόγως το Διευθυντήριο και τον Lallement: βλ. *ό.π.*, τ. 1, σ. 372-373 (αρ. 582, 7 Ιουνίου, προς Διευθυντήριο), σ. 428-429 (αρ. 679, 23 Ιουνίου, προς

είχε αυταπάτες για τα αισθήματα της Βενετίας: «Από όλους τους πληθυσμούς της Ιταλίας, οι Βενετοί είναι εκείνοι που μας μισούν περισσότερο».⁹

Στις πόλεις της βενετικής ενδοχώρας που καταλαμβάνονταν από τον γαλλικό στρατό τοποθετούνταν δημοκρατικές διοικήσεις, με τη συμμετοχή Ιταλών ρεπουμπλικάνων. Τον Μάρτιο του 1797 εγκαταστάθηκε η νέα διοίκηση στο Μπέργκαμο, στην Μπρέσα και στην Κρέμα, στις 27 και στις 28 Απριλίου στη Βιτσέντζα και στην Πάδοβα αντίστοιχα. Η εγκατάσταση δημοκρατικών διοικήσεων προκάλεσε ταραχές και εξεγέρσεις. Ο Βοναπάρτης απευθυνόταν όλο και πιο αυστηρά στη βενετική κυβέρνηση, διαμαρτυρόμενος για την υποκίνηση και τη βοήθεια που παρείχε η Βενετία στους εξεγερμένους. Στις 4 Απριλίου έγραφε στον Francesco Pesaro, Επίτροπο του Αγίου Μάρκου (Procuratore di San Marco), εκφράζοντας τη δυσαρέσκειά του για τη στάση της Βενετίας απέναντι στον γαλλικό στρατό στη βενετική ενδοχώρα, για την υπόγεια συνεργασία με τους Αυστριακούς, ενώ παραπονοιόταν για την πυρκαχιά που είχε καταστρέψει, στα τέλη του προηγούμενου Οκτωβρίου, το σπίτι του Constantin-Hyacinth Guys, του προξένου της Γαλλίας στη Ζάκυνθο.¹⁰ Πέντε μέρες μετά, απευθυνόταν απειλητικά στον Δόγη («Πιστεύετε ότι επειδή βρίσκομαι στην καρδιά της Γερμανίας, είμαι ανίκανος να κάνω να σεβαστούν τον πρώτο λαό της οικουμένης; Πιστεύετε ότι οι λεγεώνες της Ιταλίας θα ανεχθούν τη σφαγή που επιχειρείτε;»), εκθέτοντας αναλυτικά τις εχθρικές πράξεις της Βενετίας, κατηγορώντας την για τον θάνατο εκατοντάδων Γάλλων στρατιωτών στην ενδοχώρα, ζητώντας ικανοποίηση και απαιτώντας εντός είκοσι τεσσάρων ωρών απάντηση για το αν η Βενετία βρισκόταν σε πόλεμο με τη Γαλλία. Την ίδια μέρα ενημέρωνε σχετικά τον Lallement, διατάζοντάς τον να αναχωρήσει αμέσως για τη Μάντοβα ή τη Φερράρα, αν η απάντηση της Βενετίας δεν ήταν ικανοποιητική.¹¹

Lellement), σ. 462 (αρ. 732, 7 Ιουλίου, προς Foscarini), σ. 482-483 (αρ. 770, 20 Ιουλίου, προς Διευθυντήριο), σ. 544 (αρ. 882, 13 Αυγούστου, προς Διευθυντήριο).

9. *Correspondance de Napoléon*, τ. 2, σ. 32 (αρ. 1060). Πβ. σ. 78 (αρ. 1119, 26 Οκτωβρίου 1796), όπου για πολλοστή φορά ζητούσε από τον Lallement να μάθει για τις επαφές της Βενετίας και αν εξοπλιζόταν μυστικά.

10. Στο ίδιο, σ. 458-459 (αρ. 1691). Για το ζήτημα του Guys, βλ. στη συνέχεια, σ. 121-122.

11. Βλ. *Raccolta di carte pubbliche*, τ. 1, σ. clii-cliii (η επιστολή στον Δόγη) και σ. cxlix-clii (η επιστολή στον Lallement). Βλ. την πρωτότυπη μορφή των παραπάνω: *Correspondance de Napoléon*, τ. 2, σ. 473 (αρ. 1712: προς Δόγη) και σ. 474-475 (αρ. 1713: προς Lallement) και σ. 474-475 (αρ. 1714: συνημμένα στην επιστολή προς Lallement τα παράπονα στον Δόγη: το δεύτερο αφορούσε την καταστροφή του σπιτιού του Guys). Γι' αυτά, βλ. και Romanin, *Storia documentata*, τ. 10, σ. 51-53. Την ίδια μέρα ενημέρωνε το Διευθυντήριο, ειδοποιώντας ότι έπρεπε να βρεθεί μια «άμεση λύση» (ό.π., σ. 478, αρ. 1717), και απηύθυνε προκήρυξη «Στον λαό της ενδοχώρας της Βενετικής Δημοκρατίας», με την οποία κατηγορούσε τη Βενετία ότι τους είχε εγκαταλείψει, συντασσόμενη με τους εχθρούς της Γαλλίας και γι' αυτό θα την τιμωρούσε (ό.π., σ. 477-478, αρ. 1716).

Η εξέγερση που ξέσπασε στη Βερόνα (Le Pasque veronesi) στις 17 Απριλίου και καταπνίγηκε δέκα μέρες μετά από τον γαλλικό στρατό, ήταν η κρίσιμη καμπή. Αρκετοί ιστορικοί κλίνουν σήμερα στην άποψη ότι υποκινήθηκε από τον Βοναπάρτη, ο οποίος αναζητούσε αφορμή για να αναγκάσει τη Βενετία να εγκαταλείψει την ουδετερότητα.¹² Οι εξελίξεις, πάντως, ήταν ραγδαίες: μέσα σε λιγότερο από δύο εβδομάδες η βενετική διοίκηση είχε γκρεμιστεί και η Βενετία βρισκόταν στον απόλυτο έλεγχο του Βοναπάρτη. Ακόμα περισσότερο, την επομένη της εξέγερσης, στις 18 Απριλίου, ο Γάλλος στρατηγός υπέγραψε τους όρους της ανακωχής στο Loeben, τα μυστικά άρθρα της οποίας προέβλεπαν διανομή των εδαφών της Βενετίας μεταξύ Γαλλίας και Αυστρίας, με αντάλλαγμα την εκ μέρους της τελευταίας αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Repubblica Cisalpina, τον έλεγχο της Γαλλίας επί των νησιών του Ιονίου, τον αυστριακό έλεγχο της Ιστρίας και της Δαλματίας και την ενσωμάτωση ορισμένων εδαφών της βενετικής ενδοχώρας στην Cisalpina.¹³ Οι παραπάνω όροι δεν ικανοποίησαν το Διευθυντήριο, καθώς είδε σ' αυτούς όχι μόνο την παραβίαση βασικών αρχών της Γαλλικής επανάστασης και κυρίως εκείνη του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού των λαών, αλλά κατ' ουσίαν μία κυνική επιστροφή στην πολιτική του Παλαιού καθεστώτος.¹⁴

«Αλλά, ο Βοναπάρτης δεν μπορούσε να παραχωρήσει κάτι που δεν του ανήκε. Η Βενετία ήταν μια ανεξάρτητη και ουδέτερη δημοκρατία και γι' αυτό αναζητούσε ένα πρόσχημα για να παρέμβει στις βενετικές υποθέσεις», γράφει ο Jacques Godechot.¹⁵ Απέναντι στην αποφασιστική σπουδή του Βοναπάρτη, τα διοικητικά όργανα της Βενετίας βρισκόνταν σε πανικό, δεν αναζητούσαν μία αποτελεσματική απάντηση στη γαλλική πολιτική, αλλά μάλλον μία αναίμακτη διέξοδο. Ο ίδιος ο Δόγης Ludovico Manin πάσχιζε για μία συμβιβαστική πολιτική ικανή να κατευνάσει τον Γάλλο

12. Βλ. Godechot, *Counter-Revolution*, σ. 309-311· Francesco Maria Agnoli, «Le Pasque veronesi», στο: Chiara Continisio (επιμ.), *Le insorgenze popolari nell'Italia napoleonica. Crisi dell'antico regime e alternative di costruzione del nuovo ordine sociale*, Edizioni Ares, Μιλάνο 2001, σ. 359-369· Giacomo Girardi, «Il mito della neutralità violata. Lotta politica e rivolta in armi nelle Pasque veronesi», στο: *Il Risorgimento*, τχ. 1 (2016), σ. 61-78. Για το ζήτημα των εξεγέρσεων, βλ. ενδεικτικά: «Le insorgenze popolari nell'Italia rivoluzionaria e napoleonica», *Studi Storici* (Απρίλιος-Ιούνιος 1998: αφιέρωμα)· Anna Maria Rao (επιμ.), *Folle controrivoluzionaria. Le insorgenze popolari nell'Italia rivoluzionaria e napoleonica*, Carocci, Ρώμη 2001· Massimo Viglione, *Le insorgenze controrivoluzionarie nella storiografia italiana. Dibattito scientifico e scontro ideologico (1799-2012)*, Biblioteca dell'«Archivum Romanicum», αρ. 417, Olschki, Φλωρεντία 2013.

13. Για το περιεχόμενο της συμφωνίας γενικά, βλ. Romanin, *Storia documentata*, τ. 10, σ. 252-260.

14. Βλ. σχετικά την ορθή κριτική του Jacques Godechot, *La grande nazione. L'espansione della Francia rivoluzionaria nel mondo. 1789-1799*, Laterza, Μπάρι 1962, σ. 245-250.

15. Godechot, *Counter-Revolution*, σ. 309.

στρατηγός. Η αδυναμία και η απώλεια χρόνου όξυναν τις γαλλικές διεκδικήσεις, παρά τις υποχωρητικές απαντήσεις της Βενετίας.

Ο Βοναπάρτης έμοιαζε να δικαιώνεται ως προς τη «βαθιά διπροσωπία» της Βενετίας: στις 30 Απριλίου έγραφε στον Lallement ότι «ο πόλεμος εδώ έχει de facto κηρυχτεί». ¹⁶ Την ίδια μέρα αρνούνταν να δεχτεί τους απεσταλμένους της Συγκλήτου (Francesco Donato και Leonardo Giustinian), απαιτώντας τη σύλληψη των τριών Επιθεωρητών του Κράτους (Inquisitori di Stato) και την παραδειγματική τιμωρία των ενόχων για τον θάνατο του Γάλλου αξιωματικού Jean Baptiste Laugier, ¹⁷ και την 1η Μαΐου, απορρίπτοντας τις τελευταίες συμβιβαστικές προτάσεις, κήρυξε τον πόλεμο (de facto, αφού το τυπικό δικαίωμα ανήκε στο Διευθυντήριο). Με προκήρυξη της μέρας εκείνης, από την Παλμανόβα, καλούσε ξανά τον Lallement να εγκαταλείψει τη Βενετία, από την οποία απαιτούσε να εκκενώσει την ενδοχώρα. Διέταζε επίσης να γκρεμιστεί ο Λέων του Αγίου Μάρκου από όλες τις βενετικές πόλεις και ο βενετικός στρατός να θεωρείται εχθρικός. ¹⁸ Ο Lallement, αν και συμφωνούσε μάλλον με το Διευθυντήριο παρά με τη σκληρή γραμμή του Βοναπάρτη και προτιμούσε τη διατήρηση της κρατικής οντότητας της Βενετίας, εγκατέλειψε προσωρινά την πόλη και στη θέση του παρέμεινε ο Joseph Villetard, ο οποίος θα διαδραμάτιζε κρίσιμο ρόλο. Οι εξελίξεις ήταν γοργές. Στις 2 Μαΐου αποφασίστηκε ολιγοήμερη ανακωχή, η οποία στις 9 του μήνα επεκτάθηκε σε οχτώ μέρες.

Στη Βενετία τα πνεύματα ήταν οξυμμένα. Ήδη από τα τέλη Απριλίου, οι γαλλόφιλοι, ενθαρρυσμένοι από τις εξελίξεις, είχαν σχηματίσει ένα άτυπο «επαναστατικό συμβούλιο». Οι επικεφαλής τους, σε συνεργασία με τον Villetard, επιχειρούσαν να επηρεάσουν τις αρχές, οι οποίες ούτως ή άλλως δεν έδειχναν διάθεση σύγκρουσης με τη Γαλλία. «Κι έτσι, στη Βενετία», θυμάται ένας σύγχρονος των γεγονότων, «αμέσως η αδιαφορία έγινε φόβος, αφού ήταν ανίκανοι να αδράξουν τα όπλα εκείνοι που εδώ κι ενάμιση αιώνα τι θα πει όπλο δεν ήξεραν, και ανήσυχοι επικαλούνταν τη θείκη βοήθεια, στρεφόμενοι με δάκρυα και προσευχές στην εικόνα της Παρθένου που φυλάσσεται στη βασιλική του Αγίου Μάρκου, την οποία ηρωικά, με τα όπλα στα χέρια, οι παλαιοί Βενετοί είχαν κλέψει από τους Έλληνες». ¹⁹

16. Βλ. τις επιστολές του προς το Διευθυντήριο, 30 Απριλίου 1797 (*Correspondance de Napoléon*, τ. 3, σ. 9-11, αρ. 1756 και σ. 12-13, αρ. 1758). Με την τελευταία ενημέρωνε ότι είχε διατάξει να κατασχεθούν όλα τα βενετικά πλοία που βρίσκονταν στα λιμάνια της Τεργέστης και της Ανκόνας. Η επιστολή στον Lallement: ό.π., σ. 14 (αρ. 1760, 30 Απριλίου).

17. Στο ίδιο, σ. 13-14 (αρ. 1759) και σ. 16 (αρ. 1764). Ο Laugier, καπετάνιος του πλοίου «Libérateur d'Italie», σκοτώθηκε από τους Βενετούς στις 20 Απριλίου 1797, στο Λίντο, όπου είχε αναζητήσει καταφύγιο από την καταδίωξη των Αυστριακών. Βλ. και Arnault, *Œuvres*, σ. 300.

18. Βλ. Romanin, *Storia documentata*, τ. 10, σ. 99-101.

19. Βλ. Mutinelli, *Annali urbani*, σ. 659. Ο λόγος για την Παναγία Νικοποιά, την οποία οι Βενετοί είχαν αφαιρέσει από την Κωνσταντινούπολη.

Η υποχωρητική πολιτική του Manin και του μεγαλύτερου μέρους της βενετικής αριστοκρατίας οδήγησε στην αποδοχή των προτάσεων του Βοναπάρτη, ώστε ο τελευταίος να κατευναστεί: στις 4 Μαΐου αποφασίστηκε να συλληφθούν οι τρεις Επιθεωρητές του Κράτους και να απελευθερωθούν οι ρεπουμπλικάνοι που είχαν συλληφθεί το προηγούμενο διάστημα. Αλλά, ο Βοναπάρτης δεν επρόκειτο να καμφθεί, αφού ο σκοπός του ήταν άλλος. Στις 13 Μαΐου ενημέρωνε το Διευθυντήριο για τα άμεσα σχέδιά του. Στόχος του εκείνη τη στιγμή φαίνεται πως ήταν η δημιουργία δύο Δημοκρατιών στη βόρεια Ιταλία: της Λομβαρδίας και της Βενετίας (République de Venise démocratique), η οποία θα περιλάμβανε επιπλέον τα Νησιά της Ανατολής, τη Ρομάνια και τη Repubblica Cispadana.²⁰

Η κρίσιμη μέρα ήταν η 12η Μαΐου. Το πρωί της μέρας εκείνης, οι βενετικές αρχές παρέλαβαν την επιστολή του Βοναπάρτη, από το Μιλάνο, με την οποία απαιτούσε την αλλαγή της μορφής της εξουσίας, την αυτοκατάργηση δηλαδή της αριστοκρατικής εξουσίας και την εγκαθίδρυση δημοκρατικής διοίκησης, προειδοποιώντας ότι σε περίπτωση άρνησης ήταν έτοιμος να τα επιβάλει ο ίδιος. Η Βενετία είχε παραλύσει. Την ίδια μέρα, σε μια δραματική συνεδρία του Μείζονος Συμβουλίου, έγιναν δεκτές οι βουλήσεις-εντολές του Βοναπάρτη: αποφασίστηκε η αυτοκατάργηση της αριστοκρατικής διακυβέρνησης και η μεταβίβαση της εξουσίας στο νέο πολιτικό όργανο, το Προσωρινό Δημαρχείο της Βενετίας (Municipalità Provvisoria di Venezia). Με βάση την απόφαση, η εξουσία θα περνούσε σε μία «Προσωρινή κυβέρνηση» και προβλεπόταν ότι θα διατηρούνταν «απαράλλακτη» η καθολική θρησκεία, θα γινόταν σεβαστό το δικαίωμα ατομικής ασφάλειας και ιδιοκτησίας και καλούνταν ο πληθυσμός να επιδείξει «την οφειλόμενη υπακοή στους Νόμους, συνεχίζοντας να ζει με τη σωφροσύνη και τη γαλήνη που πάντα τον διέκριναν». Τέλος, ζητούνταν η είσοδος γαλλικών στρατευμάτων στην πόλη για τη διατήρηση «της ευταξίας και της δημόσιας γαλήνης».²¹

Έξω από το δουκικό παλάτι συγκεντρωνόταν πλήθος κόσμου με ανάμεικτα συναισθήματα: φόβος, ελπίδα, αβεβαιότητα, οργή, μίσος. Έσβηνε, μετά από αιώνες, μέσα σε μία στιγμή, κάτω από ξένες βουλήσεις και με ισχνή κοινωνική υποστήριξη των νέων ιδεών, η Γαληνοτάτη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Η διάδοση της είδησης πυροδότησε τον ξεσηκωμό του «κατώτερου λαού» (basso popolo), ο οποίος με την ιαχή «Viva San Marco» επιδόθηκε σε διωγμό των «Γιακωβίνων», καταστροφές και λεηλασίες.²² Η παλιά βενετική εξουσία την επομένη με τρεις προκηρύξεις

20. Βλ. *Correspondance de Napoléon*, τ. 3, σ. 41-42 (αρ. 1793).

21. Βλ. το κείμενο: *Raccolta di carte pubbliche*, τ. 1, σ. iv· Romanin, *Storia documentata*, τ. 10, σ. 127.

22. Για την εξέγερση του πλήθους, τις καταστροφές και τον διωγμό των «Γιακωβίνων», βλ. και τις μαρτυρίες του καθόλου γαλλόφιλου Σπυρίδωνος Βλαντή (*Σύντομος σκιαγραφία*, σ. 3-6) και του Fabio Mutinelli (*Annali urbani*, σ. 660-663). Για τα γεγονότα, βλ. Adolfo Bernardello, «Quel

επιχείρησε να προστατέψει την τάξη και να προλάβει τον εκτραχηλισμό της κατάστασης, προβλέποντας αυστηρές ποινές για τους ταραξίες.²³ Στις 16 Μαΐου, ένα διάταγμα του Δόγη²⁴ και μία προκήρυξη (Manifesto) αφενός επισημοποιούσαν την αλλαγή της διοίκησης και της φύσης του πολιτεύματος και αφετέρου γνωστοποιούσαν τα ονόματα των εξήντα μελών του Προσωρινού Δημοαρχείου και τις Επιτροπές (Comitati) που θα αναλάμβαναν τομείς της διοίκησης. Το ανυπόγραφο μανιφέστο επαναβεβαίωνε ότι η νέα διοίκηση ήταν μετεξέλιξη της παλιάς και υπογράμμιζε την προσωρινότητά της, μέχρι τη σύγκληση, «σύμφωνα με τους δημοκρατικούς τύπους», μιας «προκαταρκτικής συνέλευσης» (assemblea primaria), με αντιπροσώπους από τη βενετική ενδοχώρα, τη Δαλματία, την Ίστρια, την Αλβανία και τα Νησιά της Ανατολής, η οποία θα αποφάσιζε τη δημιουργία της Repubblica veneta.²⁵ Την ίδια μέρα, το Προσωρινό Δημοαρχείο εξέδιδε δύο προκηρύξεις: μία προς τον λαό της Βενετίας, με την οποία ζητούσε να το περιβάλλει με την εμπιστοσύνη του, και μία άλλη «Προς τους λαούς του βενετικού κράτους», με την οποία γνωστοποιούσε την πολιτική αλλαγή και τη συνέχεια της κρατικής οντότητας, που είχε επιτευχθεί χωρίς κλυδωνισμούς, εγγυόταν την προστασία της θρησκείας και της περιουσίας, καταδίκαιζε την αριστοκρατία και προέβλεπε ένα αναμφισβήτητο ευτυχισμένο μέλλον.²⁶ Στις 17 Μαΐου, ο Francesco Mengotti εκφωνούσε ομιλία στο Δημοαρχείο («Istruzione al popolo libero di Venezia»), εκφράζοντας το νόημα που οι Βενετοί ήθελαν να δώσουν στις εξελίξεις: «Η αλλαγή (rivoluzione) είναι αναπόφευκτη εξέλιξη όλων των ανθρώπινων θεσμών. Δεν σημαίνει καταστροφή της θρησκείας, της δικαιοσύνης, της ιδιοκτησίας [...]. Σημαίνει επιστροφή, ανακατάταξη (riordinazione), αναγέννηση».²⁷ Όπως θα δούμε ότι συνέβη και στο Ιόνιο, το Προσωρινό Δημοαρχείο υπήρξε πεδίο συγκρούσεων και ανταγωνισμών ανάμεσα σε ατομικές βλέψεις, ταξικές αντιθέσεις και ιδεολογικές διαφοροποιήσεις. «Το Δημοαρχείο», θυμάται ο Giovanni

---

dodici maggio. Venezia 1797: il saccheggio, i risarcimenti, la giustizia», *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Classe di scienze morali, lettere ed arti*, τ. CLXXII (2013-2014), σ. 100-152.

23. Βλ. την προκήρυξη που υπέγραψε ο Δόγης, στον Βλαντή, *Σύντομος σκιαγραφή*, σ. 7-8 (ιταλικό κείμενο και ελληνική μτφρ.). Για τη γενική εικόνα, βλ. ενδεικτικά: Giovanni Pillinini, 1797: Venezia "giacobina", Editoria Universitaria, Βενετία 1997· Venezia e l'esperienza "democratica" del 1797, επιμ. Stefano Pillinini, Ateneo Veneto, Ricerche storiche, αρ. 1, Βενετία 1998.

24. Βλ. το κείμενο: *Raccolta di carte pubbliche*, τ. 1, σ. vii.

25. Βλ. το εξαιρετικά ενδιαφέρον κείμενο: *Raccolta di carte pubbliche*, τ. 1, σ. viii-xi· Rominin, *Storia documentata*, τ. 10, σ. 127-128· Widmann, *Discorso apologetico*, σ. 76-78· Alberti - Cessi, *Verbalì*, τ. 1/1, σ. xlvi-xlvii· *Επτανησιακά έντυπα*, αρ. 1797.α1 και α2. Ωραία μετάφραση του αποσπάσματος: *Εφημερίς*, φ. 40, 19/30 Μαΐου 1797 (= τ. 6, σ. 461-463). Το μανιφέστο φαίνεται ότι κυκλοφόρησε και διαδόθηκε ευρύτατα: ένα χειρόγραφο αντίγραφό του, για παράδειγμα, σώζεται στο Αρχείο της Λευκάδας, στη σειρά: *Ιδιωτικά αρχεία*, Οικογένεια Σεττίνη, φάκ. 92.

26. Βλ. τα δύο κείμενα: *Raccolta di carte pubbliche*, τ. 1, σ. xvii-xviii και σ. xxxix-xliii.

27. Βλ. Venturi, *Settecento riformatore*, τ. 5/B', σ. 450-452.